

Petter Dass: «Du skal ikke slå i hjel» – En folkemelodi med livskraft gjennom flere århundrer.

Ola Graff

In this article I will analyse the variants of the melody used for the song Petter Dass wrote around 1690 about the 5th commandment. There exist about 100 variants of this melody in different archives in Norway, but not in Sweden or Denmark. It is possible to follow the melody in oral tradition through the 19th and 18th centuries. We don't know if the melody dates back to Petter Dass himself, but it is possible. In that case there are reasons to assume that the melody was well known already then, which means it must be even older. So the melody seems to be an old Norwegian melody used in oral tradition for hundreds of years.

Petter Dass (1647–1707) var født på Helgeland og ble prest, først i Rana og så i Alstadhaug hvor han var sogneprest til han døde. Han ble en mektig kulturimpuls i norsk kulturliv, og diktet en rekke sanger som ble populær over hele landet. Folkemusikkforskeren Catharinus Elling mener at «Næst Brorson er Petter Dass den Digter, som stærkest har tiltalt den religiøse Følse og som har foranlediget den største musikalske Produktion» (Elling 1927 s. 27). «Hans Bibelsk Visebog, hans Evangeliesange, men fremforalt hans Katekismussange har været særdelse yndede» (Elling 1922 s. 124). «... af Melodiernes Antal fremgaar ialfald ett: at Petter Dass mere end nogen anden norsk Digter har sunget sig ind i Folkets Hjerter» (ibid. s. 125). Folkloristen Rikard Berge skriver i bygdeboka for Vinje og Rauland om den store utbredelsen av Dass' sanger i Vest-Telemark: «Ingen diktar kom likevel

upp imot Peder Dass ... serleg *Kakjisme-song ...*» (Berge 1973 s. 224). O.M. Sandvik skriver at «Petter Dass, den berømte prest på Alstadhaug i Nordland, ble mer populær enn noen annen salmedikter» (Sandvik 1960 s.12). Musikkhistorikeren Asbjørn Hernes sier det så sterkt at «Alstadhaug-presstens heim vart frå 1700 det viktigaste folkelege musikkcentrum i landet» (Hernes 1952 s. 100f).

Man regner med at katekismesangene ble skrevet på 1690-tallet, etter at han i 1689 hadde etablert seg som sogneprest på Alstadhaug. Det er flere vitnesbyrd om at Petter Dass' dikt og sanger ble spredt i avskrifter. Den eldste kjente avskriften er datert til 1698. Men sangene ble trykt første gang i 1715, flere år etter hans død. *Katekismesangene* ble en av Danmark-Norges aller mest utbredte bøker på 1700-tallet. Den ble trykt bl.a. i 1728, 1732, 1736, 1742 og 1753.

Sangene til Petter Dass fikk likevel liten plass i de offisielle salmebøkene. Den første salmeboka hvor han kunne ha vært representert, var *Kingos salmbog* fra 1699. Men Kingo har neppe kjent til nordlandsprestens diktning. Salmebøkene til *Pontoppidan* (1740), *Guldberg* (1778) og *Evangelisk Kristelig Salmebog* (1798) bygger på andre trosoppfatninger enn den som Petter Dass representerte. Landstad ble den første som tok med 7 salmer av dikterpresten i *Kirkosalmebog* fra 1869. Tekstene ble tilpasset kirkelig bruk både ved gjendiktning og forkorting av sangene.

Elling listet i 1927 opp en oversikt over 237 innsamlete Petter Dass-melodier fra hele landet (Elling 1927 s. 27). I løpet av de hundre år som er gått etter det, er det samlet inn mange flere.

Jeg vil vurdere alle versjoner og varianter av Femte Bud-melodien som det har vært mulig å finne tak i etter å ha undersøkt i de fleste store musikkarkiv i Norge, samt i Sverige og Danmark. Jeg har i tillegg gått gjennom en rekke salme- og sangbøker. Resultatet er rundt 100 ulike versjoner i form av notenedtegnelser, tekster og opptak. Gjennom en sammenlignende analyse vil jeg prøve å se hvilke konklusjoner det er mulig å trekke av dette materialet, og se hvorvidt det er mulig å følge melodien bakover i tid.

Utgangspunktet vil være semiologisk-strukturell analyse. Melodien finnes i en rekke ulike utforminger, hvor folketradisjonen gjennom tida har skapt ulike varianter. Oversikt over alle melodivariantene viser melodisk

likhet, men også til dels store melodiske forskjeller. Men under de melodiske forskjellene finnes likhetstrekk. Det er mulig å peke på dypereleggende strukturer som bevares. Slik forstått vil en melodi kunne forstås på to ulike plan samtidig, både som en konkret melodisk utforming med særegenheter (varians), og som en mer fast, underliggende struktur (invarians). Identiteten til en melodi kan derved forstås på flere plan. Folk vil selvsagt oppfatte og forholde seg til begge. Men to slike plan vil likevel ha en bevissthetsmessig nivåforskjell. Den konkrete melodiske utformingen vil være det bevissthetsmessige sentrale, det man oppfatter umiddelbart, der man har fokus. Strukturnivået vil være som en mer umarkert del av oppfattelsen, noe som er bevissthetsmessig perifert (men ikke ubevisst). Forholdet mellom dem vil ligne forholdet mellom forgrunn og bakgrunn. Man ser begge delene, men det er forgrunnen som er i fokus.

Ideen om to ulike plan i analysen knytter seg til semiologisk-strukturell flernivå-tenkning, hvor tanken er at folkelige omforminger skaper nye versjoner, men at dette gjerne skjer på et mer stabilt fundament som ikke endres så lett. Et problem vil være at andre melodier kan ha noen av disse trekkene, for eksempel taktarten eller formstrukturen, likevel uten å være variantmelodier. Strukturanalyse kan være et godt verktøy. Men for å fastslå slektskap mellom melodier, må nok analyse av stabile trekk kombineres med sammenlignende melodisk analyse. Identiteten til en melodi vil være bestemt av den totale variasjonsbredden.

I denne artikkelen gjengis rundt 20 ulike melodivarianter. Der det finnes flere varianter av en sang, har det viktigste utvalgskriteriet vært at melodiene skal være mest mulig ulike og vise bredden i variasjonene.

Sangen om Det Femte Bud

Det finnes i Norge innsamlet totalt 10 versjoner av «Sangen om det Femte bud», fra Nord-Norge, Trønderlag og Vestlandet.¹ Sangen finnes ikke

1. Elling kjente i 1927 til 5 versjoner av «Fang an».

dokumentert verken i Sverige eller Danmark. Selve melodien synes heller ikke å være kjent i nord-samiske miljø.²

En av disse versjonene ble skrevet ned av Catharinus Elling på den første innsamlingsturen hans til Nordland i 1917.

Sunget av Jakob Rabliäsen, Korgen 1917. Nasjonalbibloteket Ms. 2867/232

Fang an, vi vil med Her-rens Naa-de det fem-te Bud be - trag - te vel, Hvor-le-des og paa hvad slags
Maa-de En Mand sin Bro - der slår i - hiel. Naar mand skal ta - le ret af Grun-den, Da skeer et
Mord paa tre Ma - neer, En-deel med Haand, en-deel med Mun-den En-deel og u - di Hier-tet skeer.

Tonalitetsmessig vil melodien kunne forstås på to ulike måter. Det kan være A-moll, men da med stor sekst og stor septim. Med den sterke dominansen som tonen e har, kan det være like rimelig å se det som E-durtonalitet med lav sekst og lav septim, forskjellig fra alle kirketoneartene. Melodien har uansett veksling mellom dur-tetrakord i A-delen og og moll-tetrakord i B-delen. Denne flertydigheta i tonalitet er noe som gjelder mange varianter. Formen på melodien er AABA.

Elling har også skrevet ned sangen fra Mo i Rana. Tonen er melodisk ulik, men gjenkjennelig som variant av den samme melodien:

Sunget av Peder Bang, Mo 1917. Nasjonalbibloteket Ms 2867/232.

Fang an, vi vil med Her-rens Naa-de, det fem - te Bud be - trag - te vel, hvor-le-des
og paa hvad Slags Maa-de, en Mand sin Bro - der slår i
2.
hjel. Naar man skal ta - le ret af Grun-den, da sker et Mord paa tre Ma -
ner, en - del med Haand, en - del med Mun-den, en - del og u - di Hjer-tet sker.

2. Den er f.eks. ikke brukt som melodihenviising i den åndelige sangboka *Vuoinaš Lavllagak* (1955). Flere informanter jeg har snakket med, kjente heller ikke melodien.

Melodien har E- frygisk tonalitet.³ Formen er AABA.

En utbrodert variant finnes fra Nordfjord, opptegnet av Ola Ryssdal.

Sunget av Ellen Tevik. Nasjonalbiblioteket a2284/1058:

Fang an vi vil med herrens naade Det femte
 bud be - tra - gte vel paa hvil - ke og paa hvad slags maa - de En mand sin
 bro - der slaar i hjeNaar man skal ta - le ret af grun - den da sker et mord paa tre ma - ner.
 En del med haand en del med mun - den En del ig u - di hjer - tet sker.

Melodien bruker D-moll skala, men med flere innslag av dur. Formen er AA'BA''.

Ole Tobias Olsen har en spesiell versjon fra Rana fra ca 1870:

Fang an, vi vil med Herrens Naa - de Det fem - te Bud be - trag - te vel.
 Naar man skal ta - le ret af Grun - den, Da sker et Mord paa tre ma -
 neer, En - deel med Haand, en - deel med Mun - den, En - deel og u - di Hjer - tet sker.

Melodien har E-tonalitet, men skifter mellom dur, moll og frygisk skala.⁴ Formen er AABC. Den siste formdelen er blitt så ulik A-delen at det er blitt et eget melodisk tema. Det er sjeldent.

3. En molltoneart. Verken Cdur eller Amoll synes å gripe tonaliteten i melodien.

4. Notene er etter en kladdenote i Nasjonalbiblioteket (NB) Mus. 2456/311. Når Olsen seinere reinskrev notene for utgivelse, var både det frygiske og dur-innslaget samt forsiringstonene borte. Dette har nok vært gjort for å tekkes et "dannet" publikum. Finnes også hos L.M. Lindeman NB Mus.ms 2456/203.

Sammenligner man tonaliteten i disse opptegnelsene, synes det mest rimelig at grunntonen må forstås som den lave siste-tonen. Noen ganger er melodien i moll, noen ganger i dur og noen ganger frygisk. Det er variasjoner av denne melodien som brukes over hele Norge, så langt vi kjenner.

Det finnes bare én annen melodi som er brukt til denne sangen. Fra den samme personen, Martin Hundvik, har vi både en notenedtegnelse gjort i perioden 1942-45 og et lydopptak fra 1955:

Melodien går i dur. Formen er AABA.

Sunget av Martin Hundvik, Elsfjord. Nedskrevet av Erling Nordli ca 1942. Tromsø museums samlinger.

Fang an, vi vil med Her-rens nå-de det fem-te bud be-trag-te vel, hvor-le-des og på hva slags må-de en mann sin bro-der slår i-hjel. Når man skal ta-le rett fra grun-nen da skjer et mord på tre ma-ner, en-del med hånd, en-del med mun-nen, en-del og u-ti hjer-tet skjer.

Dette er den eneste versjonen av denne Femte bud-melodien som er kjent. Opptakene med Martin Hundvik begynner med at Rolf Myklebust fra NRK sier: «Ja, Martin Hundvik. Vi er altså interessert i å høre gamle melodier, folketonen» (TsM B 32). Melodien er derved trolig en lokal melodi som har vært brukt i Elsfjord.

Gjør godt mod dem

Landstad brukte noen vers fra «Sangen om det Femte bud» og lagde en ny salme som han kalte «Gjør godt mot dem». Han brukte halvparten av vers 16 og halvparten av vers 17 som sitt nye vers 1, og så vers 23-28 som vers 2-7. Salmen ble utgitt i *Landstads salmebog* i 1869 (nr. 218), men tatt vekk igjen i *Landstads reviderte salmebok* fra 1924. Blom Svendsen skriver at «Jeg har aldri oplevet at den nogensinne er blitt sunget. Den gjør seg ikke som

kirkesalme» (Blom Svendsen 1933 s. 122). Han mener grunnen er at «Å gjøre Petter Dass til en pyntelig salmedikter, er det samme som å tvinge ut av hans produksjon noget annet enn det som virkelig foreligger. Selv en salme som L. 218 «Gjør godt mod dem, som dig mon hade», hvor flere vers er tatt like ut av Petter Dass's sang om det femte bud, mister sin virkning, fordi versene er tatt bort fra en større sammenheng, og har tapt sitt miljø. Den er blitt en død salme» (ibid. s. 121f).

Det ble komponerte flere toner til «Gjør Godt mod dem», både av L.M. Lindeman (*Koralbog* 1877 Nr. 15b) og Erik Hoff (*Melodibog* 1878 Nr. 37). Begge disse melodiene har vært nye, og derved uten innflytelse på den folkelige melodien. De komponerte melodiene ble ifølge Blom som sagt, knapt sunget. Det er mulig at folk var så fortrolig med den gamle tonen, at de nye melodiene ikke vant innpass. Til gjengjeld ble «Gjør godt mod dem» med den gamle folkelige tonen som melodi, en del utbredt utenom kirka. Det finnes rundt 15 nedtegnelser av salmen fra store deler av landet, nesten alle med Femte bud-melodien. Det kan altså se ut til at bruk av denne melodien gjorde at «Gjør godt mod dem» slo gjennom i folkelig bruk.

O.M. Sandvik noterte ned sangen under en innsamlingstur til Rana.

Sunget av Gjertrud Ravnå, Rana 1948. Nasjonalbiblioteket Ms. a 2182/1055.

Gjør godt mod dem, som dig mon ha-de, Vel-sign dem, som for-band-de dig! Hans Ban-den kan dig in-tet ska-de, Den Stund du le - ver fre-de - lig. Den Mand er ster - ker', som be - tvin-ger Og vin-de kan sit e-get Sind, End den, der o-ver Mu-ren sprin-ger, Og ta-ger he-le Ste-der ind.

Melodien går i E-frygisk toneart. Formen er AABA.

Det er mulig at «Sangen om Det femte bud» ble mindre aktuell å synge etter at den nye salmen kom inn i salmeboka, at «Gjør godt mot den» så å si overtok noe av plassen som den gamle Petter Dass-sangen hadde hatt. Dette kan kanskje være med å forklare hvorfor det finnes relativt få ned-

tegnelser av «Sangen om Det femte bud» (10 stk.), til tross for Katekismesangenes angivelige popularitet.

I *Landstads salmebok* (1869) oppgis «Du høie Fryd for rene Sjøle» som melodi til salmen «Gjør godt mod dem». Salmen skal være diktet av den tyske presten Gottfred Arnold, hvor den eldste kilden til denne teksten er fra 1702. Melodien finnes i Breitendichs *Choral-Bog* fra 1764:

Du Hier-tens Fryd for ree - ne Sin-de ...

Denne melodien har ikke noen slektskap med den folkelige melodien. «Du høie Fryd» og «Fang an» har vært to ulike toner, men kunne brukes om hverandre. Vi finner at Breitendichs melodi noen ganger har vært brukt i folketradisjonen. Det har også skjedd at sangen «Du høye fryd» har vært sunget med «Fang an»-tonen.

Karakteristiske trekk ved den folkelige melodien

Noen av de stabile kjennetegnene synes å være:

* Melodien har formen AABA. Siste A-del kan være variert, slik at formen blir AABA'. Hver av formdelene er sammensatt av to halvdel, enten som identisk repetisjon, som repetisjon med ulik videreføring, eller som to deler med musikalsk utvikling i forhold til hverandre.

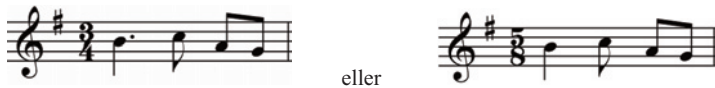
* Melodien har oftest en molltonalitet, men med innslag av dur. Eller melodiene går i dur med innslag av moll. Melodiene har derved ofte en dobbelthet med både dur- og moll-tonalitet.

* Hele melodien anvender bare ett enkelt rytmisk motiv i to rytmiske basisvarianter:

Tonelengdene kan variere innenfor dette mønsteret. Over den rytmiske grunnstrukturen kan man også legge ulike forsiringer.

* Taktarten er 3/4 eller variasjon, gjerne ved rytmisk forkorting:

* A-delen begynner nesten alltid enten rundt tersen eller rundt kvinten. Den melodiske utvikling følger to hovedretninger:

- Melodien begynner rundt tersen og er fallende til grunntonen i første lille motiv:

Sunget av Kristian Åsmundstad, Nord-Fron. Opptak NRK 1954. Norsk folkemusikksamling (NFMS) 26054.

- Melodien begynner rundt kvinten og er fallende til grunntonen etter to motivlengder:

Sunget av Oskar Arntsen, Verdal. Opptegnet av Paul Okkenhaug. Nasjonalbiblioteket a 6098

* A-delen slutter med lav grunntone. B-delen slutter nesten alltid på en tone høyere enn grunntonen, vanligst er kvinten eller tersen.

* B-delen står i kontrast til A-delen som en melodigang med et lysere preg. Dette gjøres på flere ulike måter, hvor de viktigste er:

- B-delen kan være høyere:

Sunget av Jakob Rabliåsen, Korgen. Opptegnet av Catharinus Elling 1917. (Se A-delen over):

Naar mand skal ta - le ret af Grun - den, Da skeer et Mord paa tre Ma - neer,

- B-delen kan gå over i parallelltonearten i dur:

Sunget av Kristian Åsmundstad, Nord-Fron. Opptak NRK 1954. NFMS 26054.

Gjør godt mot dem som deg__mon ha - te, vel - sign dem som for - ban - ner deg.
Den__mann er ster - ker som be - twin - ger og tem - me kan sitt__ e - get sinn

- B-delen kan innføre en dominantisering:

(Kilde ikke oppgitt. Nedskrevet av Olav Sande fra Kvamsøy. Nasjonalbiblioteket Ms 622)

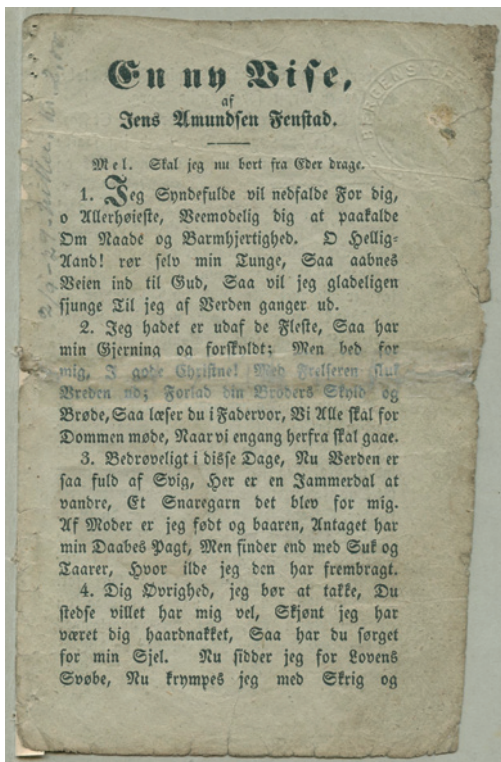
Fang an vi vil med Her - rens Nå - de, det fem - te Bud be - trak - te vel.
Når man skal ta - le rett av Grun - den da skjer et Mord på tre Ma - ner.

* Alle melodiene har (selvsagt) samme verserytme og verselengde.

Disse trekkene ved melodien er gjennomgående. Likevel finnes det variantmelodier hvor selv noen av disse grunntrekkene er endret. Men det ser ut til at det bare er mulig å endre noen få slike fundamentale trekk, hvis det fortsatt skal kunne regnes som samme melodi.

Fenstad-visa

Jens Fenstad fra Stadsbygd ved Trondheimsfjorden hadde drevet som falsk-mynter, noe som var ansett som en grov forbrytelse og som det var dødsstraff for. Han ble henrettet i Bergen i 1825, etter først å ha blitt benådet av kong Carl Johan tre ganger tidligere. Han diktet visa «Jeg syndefulle vil nedfalle» om sin skjebne, også kalt «Fenstad-visa». Denne visa ble mektig populær over hele landet. «Fenstad-visa ... har vore mykje sunge i Valdres» (Hermundstad 1955 s. 173), «Fenstadvisa ... vart mykje sunge på Vestlandet» (Fet 1955 s. 241).

Fenstadvisa utgitt som skillingstrykk. Slike trykk var med å spre visa til et stort publikum. Stavanger 1856. Bergen offentlige biblioteks samlinger.

Den melodien som går igjen over hele landet, er melodien til «Sangen om Det femte bud»:⁵

Sunget av Robert Husbyn, Stjørdal. Fra Dillan: *Folkemusikk i Trøndelag V* (1982).

O Syn-de - ful - de jeg vil ned - fal - de for dig, O Al - ler - høi - es - li - gen at paa - kal - de Om naa - de og Barm-hjer - tig - te, Ve-mo-de - hed; O Hel - lig - aand vær selv min læ - ge, Da aab - nes Vei - en ind - til Gud, Saa vil jeg gla - de - li - gen sjun - ge Til jeg af Ver - den gan - ger ud.

Melodien kan forstås både som A-moll-tonalitet med både høy og lav ledetone og stor sekst, eller E-dur med flere innslag av moll både i form av lav ters, sekst og septim. Formen er AABA. En utbrodert variant er den følgende:

Sunget av Edvard Ruud, Elgsnes. Opptak Ola Graff 1997. TsM B 1997/14.

Jeg syn - 3 di - ge nu vil ned - fal - de for deg O al - ler høy - est - e be - dro - ve - lig deg at på - kal - de om nå - de og barm - hjer - tig - het. O hel - lig - ånd rør selv min tun - ge så åp - 3 nes vei - en frem 3 til Gud da vil 3 jeg gla - de - lig - en sjun - ge når jeg av ver - den fa - rer ut.

Melodien går i moll, med dominatisering i B-delen. Formen er AABA.

5. I et gammel visetrykk (gjengitt i Dybdahl 1985) oppgives «Skal jeg nu bort fra Eder drage» som melodihenvising. Dybdahl skriver også at Fenstadvisa var tatt med i visebok *Den sjungende mann på sjø og land* som ble utgitt i Chicago i 1893, hvor sangen har melodihenvisinga «Fang an vi vil».

Det finnes noen nedtegnelser av «Fenstadvisa» hvor melodigangen har et eget preg:⁶

Sunget av Per Aarviknes, Volda. Oppskrevet av Ragnar Ørstadvik. Folkemusikkarkivet for Møre- og Romsdal.

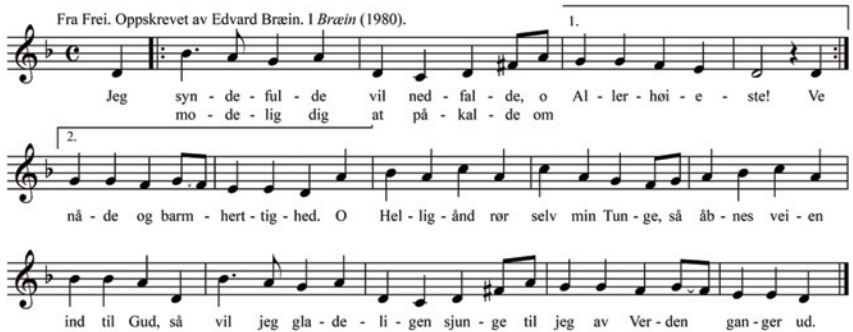
Jeg syn-de-ful-de vil ned-fal-de for Dig, o al-ler høi-es-te. Ve-
mo-de-lig Dig at paa-kal-de om Naa-de og Barm- - - -

-hjer-tig-hed. O Hel-lig Aand rør selv min Tun-ge, saa aab-nes Vej-en ind til
Gud. Saa vil jeg gla-de-li-gen sjun-ge til jeg af Ver-den gan-ger ud.

Melodien skifter mellom frygisk og moll. Formen er AABC. Den siste formdelen er blitt så ulik A-delen at det er blitt et eget melodisk tema. Det er sjeldent.

En spesiell melodi er fra Nordmøre, samlet av Edvard Bræin, i mellomkrigstida:

Fra Frei. Oppskrevet av Edvard Bræin. I *Bræin* (1980).

Jeg syn-de-ful-de vil ned-fal-de, o Al-ler-høi-e-ste! Ve-
mo-de-lig dig at på-kal-de om
nå-de og barm-hert-tig-hed. O Hel-lig-ånd rør selv min Tun-ge, så åb-nes vei-en
ind til Gud, så vil jeg gla-de-li-gen sjun-ge til jeg av Ver-den gan-ger ud.

Melodien skifter mellom D-dur og D-moll, med lav septim. Formen er AA'BA'. Den første A-delene er forkortet i forhold til det som er vanlig. Det finnes bare nedtegnet to versjoner av melodien med fire-takt. Dette er den ene.

6. Trykt i Dybdahl: *Jens Fenstad – falskmynter på sin hals* (1985).

En spesiell versjon er fra Sunnfjord:

Fra Naustdal, Sunnfjord. Opptegnet av Arne Bjørndal 1917. Bjørndalsamlinga 1131.

Jeg syn - de - ful - de vil ned - fal - de for dig, o al - ler -
mo - de - lig jeg dig på - kal - der om nå - de og for -

- hel - dig - ste, ve - bar - mel - se. O hel - lig - ånd rør selv min tun - ge, -
så op - nes vei - en mig til Gud, så gan - ger ud.
ge til jeg av ver

Melodien kan tolkes som G-moll med både stor og liten septim, eller eventuelt D-dur og D-moll med lav sekst og stor septim. Melodien er stigende i første takt. Det er utypisk. Dette er den eneste kjente versjonen hvor repetisjon av B-delen erstatter den siste A-delen, slik at formen blir AABB. Dette er den andre melodien med fire-takt.

En annen spesiell melodi er den følgende:

Sunget av Elisabeth Ubostad, Grindheim, Vest-Agder. Opptak ved Karl Dahlback 1956. NFMS 1056

Jeg syn - de - ful - le vil ned - fal - le for deg O al - ler høy - est -
e. Ve - mo - de - lig deg å på - kal - le om nå - de og barm - hjer - tig -
het. O hel - lig - ånd rør selv mitt hjer - te så åb - nes vei - en inn - til
Gud, så vil jeg gla - de - li - gen syn - ge til - jeg av ver - den gan - ger ut.

Melodien er i moll med bruk av både stor og liten sekst og lav septim. Formen er AA'BA'. Melodien begynner stigene. Det er sjeldent. B-delen er

som vanlig høgtliggende, men har et uvanlig tonevalg. Siste A-del begynner uvanlig høgt.

Jeg kjenner til godt over 40 versjoner av sangen «O syndefulle» fra store deler av landet. Det finnes noen versjoner som bruker andre melodier, bl.a. en versjon fra Vestnes som bruker melodistoff fra Marseillasen. Men melodiene er i de aller fleste tilfellene varianter av tonen til «Sangen om Det femte bud». Vi vet ikke hvilken melodi Fenstad sjøl tenkte på. Men folketradisjonen har vært ganske samstemt i at det var denne melodien. Melodiene viser ganske store ulikheter i det konkrete melodivalget, mens de strukturelle forholdene for det meste er intakte.

Det finnes en sang som heter «O Kone kjær, jeg dig forlader». Det er egentlig det 5. verset i Fenstadvisa, men synes å ha levd som en selvstendig sang. Den finnes nedtegnet i fire-fem versjoner fra hele landet.

Det finnes også ei vise som heter «Bedrøveligt i disse dage». Det er egentlig det andre verset av Fenstadvisa, men har også levd som en selvstendig sang. Det finnes et par opptak av denne sangen.

Alle versjonene av disse to variant-visene bruker Femte bud-melodien.

Sangervisa

«Sangervisa» ble diktet av Per Davesa, Elsfjorden (ca 1695-1775). Presten hadde spurt om han kunne dikte en sang som en preken. Han dikta da en sang på 120 vers om alle i Bibelen som hadde sunget, først fra den gamle testamentet, så fra det nye. Visa skal ha vært den mest kjente av de sangene Per Davesa diktet.

Sunget av Martin Hundvik, Elsfjord. Opptak NRK og Tromsø Museum 1955, TSM B 32.

O kjæ-re sjel som Guds ånd gi - ver et vit - ne om En som sin
tid sin sang for - dri - ver og har en lett sang - fer - dig

2.
munn. Stem opp en sang, en sang om san - ge som gjen-nem skrif - ten helt mon gan - ge.

Melodien går i moll. Formen er AA^BC. Melodien er i slekt med melodien til «Sangen om Det femte Bud». Det største særtrekket er formstrukturen hvor de to siste motivene B – C er forkortet til det halve og sammendradd, og hvor den siste delen ikke er repetisjon av A-delen, men er blitt et eget musikalsk motiv. Det er også svært utypisk at første motiv A slutter på underkvinten, og at melodien bare er i moll hele tida. Melodien er ganske mye endret, men likevel gjenkjennbar som variant av Femte bud-melodien. Det finnes to opptak av denne visa. Den andre versjonen anvender en helt annen melodi.

Birthe-sangen

Birthe Olsdatter fra Malangen ble henrettet i 1741 fordi hun hadde slått i hjel mannen sin etter et ulykkelig ekteskap (se Graff 2005 s. 45ff). Mens hun satt fengslet, skreiv hun ifølge folketradisjonen ei vise om den ulykkelige skjebnen sin. Sangen har vært sunget i Malangen i to hundre og femti år, og tradisjonen ville ha det til at hun diktet sangen til en salmetone.

Sunget av Olav Lorentzen, Målsnes 1990. Opptak v/ Hans Haug. TsM B (Tromsø Museum) 1990/68.

I al - le mi - ne ung - doms - da - ge da tenk - te jeg dog minst der -
 på, at dis - se skul - le meg så pla - ge og at det med meg så skul - le
 gå. Nu bun - det er jeg med hår - de len - ker, for syn - dens skyld jeg li - de
 må. Hva kan vel du min Je - sum ten - ke som ser og vet hvor - dan all - ting går.

Melodien går i D-moll. A-temaet lar seg lettest tolke som F-dur, mens B-delen og slutten tydelig etablerer D-moll som skala. Formen er AABC hvor C-delen er i slekt med A-delen.

Man kan stille spørsmål om hvorvidt denne tonen virkelig er en variant av «Sangen om Det femte bud», fordi tonene er ganske mye forskjellige fra hverandre. Men vi finner alle de karakteristiske trekkene igjen:

- forminndeling AABA'.
- melodien går i moll, med partier som heller mot dur.
- melodien har det grunnleggende rytmiske motivet gjennom hele melodien.
- taktart $\frac{3}{4}$.
- Det første motivet har den typiske fallende bevegelsen. Utypisk nok slutter ikke den andre A-delen på grunntonen, men den siste A-delen gjør det.
- en B-del som er høyereliggende i forhold til A-delen.
- samme verselengde og verserytme som «Femte bud»-sangen

Det er altså neppe tvil om at melodien er en variant av Femte bud-melodien. Det er en fristende spekulasjon å tenke seg at Birthe valgte denne melodien fordi den var kjent som melodien til sangen om budet «Du skal ikke slå i hjel». Birthe hadde drept mannen sin og var dømt for det. Å bruke nettopp denne melodien, kunne bli en botsøvelse for henne, en slags bønn om tilgivelse, samtidig som hun derved også erkjente sin brøde.

Det finnes bare ett opptaket av denne sangen som nå synes å ha dødd vekk fra folketradisjonen. To hundre og femti år etter Birthe visste folk at det var en salmetone hun hadde brukt, men man visste ikke lenger hvilken salme det var.

Fra Vuggen indtil Gravens Bolig

Vinteren 1872/73 dreiv seks norske fartøy fangst på nordkysten av Spitsbergen og ble innefrosset. Et par av båtene kom seg laus og kom tilbake til Norge. Skipperen på ei av de andre skutene og kokken hans overvintret under en hvelvet lettboat. De fikk skjørbuk og døde. Resten av mannskapet,

17 mann, rodde langs kysten til et lite fangsthus inne i Isfjorden. Antakelig fikk de skjorbuk, men de kan også ha vært blyforgiftet. Det ble gjort flere forsøk fra Norge på å berge dem, men da havet endelig ble isfritt, slik at det ble mulig å nå fram, var alle døde.

Hendelsen gjorde et voldsomt inntrykk, og det ble diktet to sanger om ulykka. Den ene ble utgitt som skillingstrykk på Urdals forlag i Tromsø i 1875 hvor det fortelles om alle som omkom, en for en. Som melodihenvisning på visetrykket står «Jeg Syndefulde vil nedfalde». Det finnes to opptak av sangen (fra den samme kilden), og det viser seg å være den melodien som er vanlig over hele landet til «Jeg syndefulle».

Sunget av Alfred Olaisen, Helgøy 1978. Opptak v/ Ola Graff. TsM B 1987/56

Fra Vug-gen ind-til Gra - vens Bo-lig, er Skjæb-nens Vei - e tidt u - lig. Den e-nes Vei hen-rin - der
ro - lig, den An-dens gaar saa sør-ge - lig. Mens Nog - les Vil - kaar sy - nes bli-de, Ja som hans
Vei var blomster - strodt, maa An-dre haardt og bit - tert stri-de, med Kamp og Fa - rer for sit Brød.

Melodien går i D-moll, men med den typiske dominatiseringa i B-delen. Formen er AABA.

Avskjedssalmer

Salmen «Farvel, farvel jeg eder byder» er skrevet av den danske legpredikanten Jens S. Dyrholm i 1852. Det finnes nedtegnet litt over 20 versjoner fra hele Norge. Det er flere ulike melodier som har vært brukt, flere av dem i dur, bl.a. Breitendichs melodi «Du høie fryd» (se over). Men en del versjoner anvender Femte bud-melodien:

Sunget av Rachel Thomassen. Opptak NRK 1956. Nasjonalbiblioteket.

Far - vel, far - vel jeg e - der by - der Far - vel med hjer - te hånd og munn.
 Det ord har me - get at be - ty - de for kris - tne i skills - mis - sens

2.
 stund. Kun den som går på her - rens vei - e og hvi - ler i sin frel - sers

skjød, kun den kan få - re vel og ei - e hans sø - de fred i liv og død.

Sangen går i moll, mens B-delen lettest lar seg tolke i parallelltonearten i dur. Formen er AABA. Melodien er i begynnelsen stigende. Det er sjelden, men finnes i noen versjoner (jfr. over).

Sangen har vært brukt i mange gravferder. Det fortelles at da Lars Olsen (Rustad) i 1869 dro til Amerika, sang han denne salmen fra båten til de mange vennene som hadde samlet seg på brygga i Kristiania (Haugli 1990 s. 95). I de fleste sangbøker står teksten uten melodihenviising.⁷ Melodien finnes i *Melodibog* av Erik Hoff (1878), men her med en tone som Hoff sjøl komponerte. I *Evangelistens Toner* (1900) står «Egen melodi eller: Framåt, framåt på Ljusets Bana»⁸, i *Vekter-ropet* (1977) står melodihenviisinga «Du høie fryd for rene sjele», mens i *Aandelig Sangbok* (1950) angis «Jeg syndefulle vil nedfalle».⁹ Det er altså flere ulike toner som kunne brukes.

7. Salmen er tatt inn i *Psalmebog af A. Hauge* (1876, men ikke i 1863-utgaven), *Kjernen. En salmebog til Guds Ære* (1879), *Den aandelige Røst* (1880), *Aandelig Harpe* (1880), *Sannhets røst* (1895), *Kirkeklokken* (1890), *Tornebusken* (Minneapolis 1897), *Evangelistens Toner* (1900), *Aandelig Sangbok* (1919), *Vekterropet* (1977), og *Salmebok for kirke og hjem* (1995). Salmen finnes verken gjengitt i *Melodiboken* (1987), eller omtalt i *Norsk salmehistorie* (1880), i *Nytt norsk salmeleksikon* (2011) eller i *Lundes Sang og salmeleksikon* (1997).
8. «Framåt, framåt» er en komponert melodi helt ulik Femte Bud-melodien. Se bl.a. *Sångbok för svenska flottan*.
9. Noter på denne finnes både i *Det gamle Vekter-rop* (1993) og i *Melodibok For sangboken «Det gamle Vekter-rop!»* (1999).

Salmen «En kjærlig avskjed vil jeg tage»¹⁰ bruker tonen til «Sangen om Det femte bud». L.M. Lindeman har en versjon fra Hallingdal.

Sunget av Knud Knudsen Grønna 1862, Nes i Hallingdal. NB. Ms 2465/203.

En kjær - lig Af - sked vil jeg ta - ge med e - der al - le stor og smaa, og
 ons - ke at vi al - le Da - ge i Aan - den sam - men - bin - des maa, og
 her i Ti - den lov - lig stri - de saa vi kan sei - ers - kro - nen faa.

Melodien kan tolkes som Amoll med både stor og liten septim og stor sekst, eller som en Edur tonalitet med liten sekst og septim. Formen er ABA'. Siste tekstlinje i verset skal være «og stilles ved den høyre side, når vi for Herrens dom skal stå». Den er falt ut her. Det gjør at den andre tekstlinja som skulle hatt et A-tema, har fått et B-tema, mens tredje linje som skulle hatt et B-tema, har fått et A-tema. Her står vi altså overfor en omsynging som skyldes hukommelsesfeil. Det første A-temaet begynner uvanlig på oktaven.

Andre sanger

Melodiene «Fang an vi vil» og «Jeg syndefulle vil nedfalle» er brukt som melodi eller melodihenviising til en rekke andre sanger:¹¹

- En sørgelig, men sandferdig Vise om det ynkelige Mord, som Natten imellom den 29de og 30te Juli 1806 blev begaaet på Gaarden Garnæs i Værdalen.

10. Salmen omtales verken i *Norsk salmehistorie* (1879-80), *Nytt norsk salmeleksikon* (2011) eller i *Lundes Sang og salmeleksikon* (1997). I *Kjernen. En salmbog* (1879) angis melodihenviisinga: «Du Hjertens Fryd for rene Sjæle»

11. Dette er de sangene jeg har oversikt over. Det kan være flere.

Melodi oppgis som «Du høie Fryd for rene Sjæle» eller: «Fang an, vi vil med Herrens Naade». Trykt af T.A. Høeg Trondhjem 1821.¹²

- *To smukke Sange. Den første i Anledning af den ulykkelige Begivenhed, der tildrog sig Natten til den 10de September 1855 i Nærheden af Oxø Fyr ved Christiansund, idet Jern-Dampskibene «Norge» og «Bergen» stødte sammen ... af Ole Røe, Skolelærer.* Melodi «Fang an, vi vil med herrens Naade» eller «Skal jeg nu bort fra Eder drage». Trykt af Selmer, Lillehammer.

- *En meget sørgelig beretning. Om den ulykkelige Hændelse med Peder Nilsen Brandsø i Bjørnør som med sine fem kamarater, den 17de februar 1871, seilede paa Havet ...* Mel: «Fang an vil vil med Herrens Naade». Udatert trykk.

- *En Klagesang over Manden Carolius Pedersen Sædsø af Hillesø Sogn, Lenvik Præstegjæld; han omkom paa Søen i Vinteren 1853.* Melodi: «Jeg syndefulle maa nedfalle». Forfattet efter Enkens Begjær af O.J. Olsen, kirkesanger i Hillesø. Trykt og forlagt af H.M. Høegs Enke i Tromsø.

- *En Sang til Minde om de mange Dødsfald, som indtraf i Hamerø i Vinteren 1875. Hvoraf 4 Mænd omkom i Vestfjorden.* Mel: «Jeg syndefulle vil nedfalle». Trykt ved M. Urdals Forlag.

- *En Søragesang om 3 Mand, som omkom ved en uheldig Kobbefangst tæt ved Landet i Løgvig, i Tromsøsundets Præstegjæld d. 27de Januar 1882, hvoraf 2 bortkom, den tredie bjergedes død og 2 blev reddet.* Mel: «Jeg syndefulle vil nedfalle». Trykt ved M. Urdals Forlag, Tromsø 1888.

- *Levnet af O.S. Kortfattet og enfoldigt fremstillet i en Sang til Advarsel og Formaning for Andre.* Trykt i Vaagen 1862. Melodi «Jeg syndefulde vil nedfalle». Sangen er diktet av Ole Sivertsen før han ble henrettet i Kabelvåg 1862.

12. Visa er også gjengitt i *Verdalsboka* (1931), i *Folkemusikk fra Trøndelag I* (1979), og i romanen *Gjennom grenseskog* (1969) hvor det står at «ho gammel-Beret» sang den med tonen «Fang an, vi vil».

- *Afskeds-Sang. av Ole Siversten. I En Faders Erinding til sine Børn af Ole Sivertsen, Vaagens Arrest 1862.* Tromsø 1862. Forlagt og tilkjøps hos M. Urdal. Melodi «Jeg syndefulde vil nedfalde». Sangen er diktet av Ole Sivertsen før han ble henrettet i Kabelvåg 1862.

- *Afskeds-Sang af Ole Siversten. Vaagen Arrest. 1862. Jeg er nu bort fra Venner faren.* Tromsø 1862 Forlagt af M. Urdal. Melodi: «Jeg syndefulde vil nedfalde». Sangen er diktet av Ole Sivertsen før han ble henrettet i Kabelvåg 1862.

- *En kjær Ynglings Mindesang (Af en af hans Venner).* Trykt ved M. Urdals Forlag, Tromsø. Melodi: «Jeg syndefulde vil nedfalde».

- *En ægtemands Bøn ved sin Kones bortgang til Døden.* Mel. «Jeg syndefulde vil nedfalle.» Trykk uten datering.

- *Svartbakkvisa.* Vise om et mord på en ung gutt. Sunget av Jørgen Talbak, Løten. Opptak Arne Møller 1977. NFMS 31650. Skal angivelig være utgitt som skillingstrykk.

- *O menneske i verdens bolig.* Trykt i *Aandelig Visebog* eller *Kristelige Sange.* Christiansund 1862. Mel: «Jeg syndefulde vil nedfalle».

- *Vise om en bryllupstragedie i Hemne 1848.* Sunget av Selma Gåsland, Bjerkreim, Rogaland. Opptak Rachel Thommasen 1961. NFMS 6686.

- *Omspendt av tvil.* Sunget av Johanna Rismo, Kåfjord. Opptak Yngvar Mejland 1964. TsM B 1986/1.

Lista viser et spesielt trekk. Alle disse er sanger om død, elendighet eller avskjed. Det gjelder også de fleste av de foregående sangene vi har sett på, både «Sangen om Det femte bud», «Fenstadvisa» og avskjedssalmene. Selve melodien ser ut til å ha vært assosiert med døden, eller mer allment med tunge følelser, sorg og avskjed. Grunnen til dette kan være melodiens sterke

tilknytning til «Sangen om Det femte Bud» som handler om drap, og seinere også visa om Fenstad som ble henrettet. Det kan tyde på at disse to sangene har vært godt kjent over hele landet med denne melodien. I folketradisjonen har dette vært den melodien som hørte til disse to sangene.

I O.M. Sandvik: *Østerdalsmusikken* (1943) finnes to versjoner av en annen salme «Nu er det gamle aar forsvundet med all sin glæde, sorg og nød». ¹³ Melodien er tydelig Femte bud-melodien.

Fjernere melodier – Merravisa

Skjemtevisa «Merravisa» var diktet av Per Davesa (d. ca 1775, se over) på elsfjorddialekt. Den handler om en bonde som lånte ei merr hos naboen, og kjørte den forderva, så de måtte slå den i hjel. De hentet en bonde i nærheta til å slakte dyret.

Sunget av Martin Hundvik, Elsfjord. Opptak NRK og Tromsø Museum 1955 (TSM B 32 nr. 3).

Så hend - te det han Mjøl - ka - lid, den vel - be - kjen - te ma - n', at han sku
 kom og flå i belg den kvi - te det - mar - skal

2.
 len. Han stakk åt mæ - ræ fint og svor, om du ha vø - re nok - så

stor, så ska e stekk og du ska sprekk og ko - kest i mi gry - ta.

Melodien kan forstås som Amoll med forstørret kvart og stor septim. Men jeg vil heller se det som E dur med bruk av moll sekst. Formen er AABA.

Melodien passer med de fleste strukturelle kriteriene for Femte Bud-melodien: ¾-takt, dobbelthet med moll og dur, formstruktur AABA og det rytmiske basismotivet med variasjoner. B-delen består av to nær identiske

13. Salmen omtales ikke i Skaar: *Norsk salmehistorie* (1879-80), *Lundes Sang og salmeleksikon* (1997) eller *Nytt norsk salmeleksikon* (2013).

halvdeler med ulike slutt-toner. Denne strukturen i B-delen er kjent fra noen versjoner av «Det Femte Bud»-melodien, bl.a.:

Sungnet av Oskar Arntsen. Ms Paul Okkenhaug, Nasjonalbiblioteket a 6098.

Naar man skal ta - le ret af grun - den, da sker et Mord paa tre Ma - ner,

Men Merravisa er avvikende på flere punkter i forhold til Femte bud-melodien. Det siste motivet i A er forkortet. B-delen er ikke lysere eller høyereliggende, men tvert om lavere, selv om den utgjør en kontrastdel som slutter høyere enn A-delen. Selve melodigangen er også ganske forskjellig. Det gjør at slektskapet kan betviles. Det blir derfor et spørsmål om man kan påvise slektskap gjennom også å se på melodigangen gjennom melodisk sammenligning. Jeg har prøvd å gjøre dette gjennom en analytisk framgangsmåte hvor jeg har sammenlignet melodigangen for hvert av de fire, små motivene i hver formdel A_1 A_2 A_3 A_4 og B_1 B_2 B_3 B_4 med andre versjoner av melodien til «Sangen om Det femte bud»:

Motiv A_1 :

Så hend - te det

Nesten samme melodigang finne vi i følgende:

Fra Land. Norsk musikk-samling a 2038/1052

Gjør_ godt mod den som dig mon ha - de, vel-sign dem som for-ban - de dig.

Motiv A_2 :

han Mjøl - ka - lid

Det er svært sjelden at melodigangen i element nr. 2 er stigende. Men ei

lignende stigende melodilinje finnes bl.a. i følgende versjon:

Sunget av Paul Berstad, Selje. Opptak NRK 1962.

Jeg syn - de - ful - le vil ned - fal - de for deg O al - ler høy - es - te.

Motiv A₃:

den vel - be - kjen

Her finnes nesten identisk melodigang for eksempel i følgende versjon:

Sunget av Elisa Søre, Øygarden. Opptak Trygve Fischer 1958. NFMS 3007.

Jeg syn - de - ful - le vil ned - fal - le for deg O al - ler høy - es - te

Motiv A₄:

- te ma - n'

Det skjer nesten ikke at avslutninga på siste grunntone i formdel A kommer fra under-septimen. Men det finnes et par eksempler, bl.a.:

Sunget av Vilhelm Rogno, Øygarden. Opptak Trygve Fischer 1958. NFMS 2987.

du der-med kan din Næs - te dræ - be, det er for Gud et skjen - digt Mord.

Motiv B₁:

Han stakk åt mær

En slik melodigang finnes ikke i noen kjent nedtegnelse av melodien. Men en versjon av Fenstadvisa har en melodigang fra ledetone til grunntone:

Sunget av Anna Fuglesteg, Valdres 1967. Opptak NRK.

O hel - lig - ånd rø - rer selv min tun - ge, så sy - nes vei - en inn - til Gud

Motiv B₂:

- ra fint og svor_

Nesten den samme melodigangen finnes i følgende versjon:

Sunget av Anne Tjønn, Telemark. Opptak Inger-Johanne Jore 1981. NFMS 35431.

O her - re Gud_ rø - rer selv min tun - ge så åp - nes vei - en inn - til Gud

Motiv B₃:

om du ha vø -

Nøyaktig en slik melodigang finnes ikke i noen kjent versjon. Men det finnes versjoner med melodigang fra tersen til grunntonen:

Sunget av Robert Husbyn, Stjørdal. I Dillan 1982.

Hel - lig - aand vær selv min læ - ge, Da aab - nes Vei - en ind - til Gud,

Motiv B₄:

- re nok - så stor_

En slik melodigang finnes ikke i noen kjent versjon. Men det finnes fallende melodigang til ters:

Sunget av Jakob Rabliåsen, Korgen. opptegnet av Catharinus Elling 1917. Nasjonalbiblioteket Ms 2867/232.

Naar mand skal ta - le ret af Grun - den, Da skeer et Mord paa tre Ma - neer,

En analysemåte som dette mister den melodiske helheta. Likevel viser den at de små, melodiske motivene har likhet med tilsvarende motiv i andre kjente varianter av melodien. Denne detaljert gjennomgang av melodien avslører et tydelig slektskap til Femte bud-melodien. Når avvikene likevel er såpass mange, kan det tyde på at melodiene har skilt lag langt tilbake i tid. Melodien kan derved ha levd i muntlig tradisjon i Elsfjord som en egen melodi i over 200 år.

Ideen bak denne framgangsmåten er at man samler alle melodier som er utvetydige varianter av den samme melodiformen. Disse utgjør det man kan kalle en *referansemengde*. For Femte bud-melodien gjelder det rundt 100 nedskrifter og opptak. Her vil man kunne se den totale variasjonsbredden for melodien. Analysen benytter så de minste musikalske motivene som analyseenhet. Femte bud-melodien er bygd opp med det rytmiske motivet som den minste rytmiske enheten. Det melodiske motivet bygd over denne enheten blir følgelig den minste naturlige musikalske bestanddelen i melodien. Det begrunner at man kan dele melodien opp i slike små, analytiske enheter. På den måten følger man melodiens egen-strukturering i analysen.

I møte med en melodi hvor det er tvil om den virkelig er variant av melodien eller en egen melodiform, vil sammenligning med referansemengden være med å gi svar (sammen med analyse av de basale trekkene). Melodien kan så eventuelt inkluderes i referansemengden, slik det skjer i dette tilfellet.

Melodien til «Merravisa» brukes også til visa «I verden er en møysom gange» som Martin Hundvik synger (TsM B 32). Disse to har en tekstlengde som gjør at melodien ikke er utbyttbar med «Sangervisa» (se over). Det at Martin Hundvik bruker samme melodi til de to ulike tekstene, viser at han tenker denne melodien som en egen enhet, en egen melodiform. For Martin Hundvik er «Merravisa» og «I verden er» vs. «Sangervisa» to ulike melodi-former, to selvstendige melodier. Men analysene viser at

begge melodi-formene er varianter av Femte bud-melodien.

En melodi som ligner «Merravisa» finner vi i Petter Dass-salmen «Hvad tegn som skulle» fra Evangeliesangene. Denne melodien finnes opptegnet både fra Mo og Saltdal:

Kilde ukjent. Nedskrevet av Ole Tobias Olsen fra Mo.

Hvad Tegn som skul-le fø-re-gå Je-ru-sa-lems U-lyk-ke. Os
der-om Chris-tus læ-rer så, det vi og må sam

2.
tyk-ke. Han si-ger at man vist skal se På hel-lig sted at stan-de. Ty-

ren-nens sto-re Bil-le-de, med sin for-gyl-te Pan-de.

Melodien går i E-moll. Formen er AABA. Rytmen er noen steder sammentrukket i forholdt til Femte bud-melodien. A-delen ligner A-delen hos Paul Berstad, Selje (se over). B-delen mangler den typiske kontrasten til A-delen. Men B-delen har likehtstrekk med en B-del fra Valdres av Fenstadvisa:

Sunget av Anna Fuglestad, Valdres. I *Anna. Tradisjonssong frå Valdres* (1995).

O hel-lig-ånd, styr selv min tun-ge da åp-nes vei-en inn til Gud

Ole Tobias Olsen har også skrevet ned denne melodien som tone til Petter Dass-sangen om «Det 8. Bud». Hos Petter Dass er tonen oppgitt som «Mig tychis at verden er underlig». Denne salmen finnes i Thomissøn: *Den danske Psalmebog* (1569). Men melodien her er helt anderledes, og har ingen forbindelse med den folkelige melodien.¹⁴ Heller ikke denne kirkemelodien har vært opphav for den folkelige tonen.

14. Schjørring sier det samme: «Lindeman bringer mel. fra Mo, der ikke synes at kunne føres tilbake til den gamle Thomissønmelodiform» (1950 Bind I, s. 255). Når Gaukstad hevder at sangen «hører til dei mange variantane til "Mig tyckis at Verden er underlig"» (Gaukstad 1982 Nr. 40), kan han ikke sikte til selve melodien.

«Siungis under sin egen Melodie»

I førsteutgaven av Katekismussangene fra 1715 oppgis at sangen om Det femte bud skal «siungis under sin egen Melodie». I alt 20 av katekismesangene har denne henvisninga.

Det har vært diskutert hva uttrykket «siungis under sin egen Melodie» kan bety. Catharinus Elling mener at Petter Dass har benyttet en melodi fra folkelig muntlig tradisjon: «Man ser meget ofte opgivet «Egen melodi», hvad der altsaa betyder Folkemelodi» (Elling 1922 s. 115). Asbjørn Hernes representerer det motsatte standpunktet: «Om vi slår på at Petter Dass sjølv har laga tonane som ligg bak ordlaget «Sjunges under sin egen Melodie», har vi søkt den næraste forklåring på uttrykket» (Hernes 1952 s. 102). I *Salmediktingi i Noreg* uttrykker Rynning den samme tanken: «Petter Dass hev ikkje berre nytta andres syngjeformer. Ofte vart det slik for honom, at tekst og tone sprang fram i hugen hans samstundes. Soleis hev 12 av katekismesongane hans originale tonar, t.d. 'Fang an, vi vil med Herrens Naade'» (Rynning 1954 s. 114). Ivar Roger Hansen som har studert melodibruken hos Petter Dass, konkluderer med at melodiene må være lagd av Petter Dass sjølv eller andre i hans nærhet, eller at det kan dreie seg om instrumentale melodier uten noen tittel (Hansen 1986 s. 127). Jon Haarberg har diskutert spørsmålet i en artikkel: *Siungis under sin egen Melodie* (Haarberg 1997). Tolkningen at Petter Dass sjølv har lagd melodiene, kaller han «Trubadurteorien». Men han påpeker at det å utgi sanger med nye, ukjente melodier, ikke er noen god ide. Haarberg antar at melodiene som er angitt som «egen Melodie», sannsynligvis er verdslige sanger som var kjent i samtida. Jeg anser det som en rimelig slutning.

I en utgave fra 1721 har én av de 20 katekismesangene fått en melodiangivelse. Det kan derved se ut som om melodihenvisning delvis beror på utgiveren. Det finnes et håndskrift fra 1705 (som ikke er fra Petter Dass si hand) hvor 19 av katekismesangene har melodihengivelser. Med ett unntak dreier dette seg om verdslige sanger. Haarberg mener det er sannsynlig at forleggeren i 1715 har byttet ut disse melodihenvisningene med formuleringen «siungis under sin egen Melodie». Han mener at grunnen kan

være at forleggerne ville unngå å bruke for mye verdslige melodier til religiøse sanger.

Dette kunne føles som et problem. Salmedikteren Thomas Kingo kommenterte sin egen bruk av verdslige melodier til salmetekstene. Han så for seg at noen ville kunne reagere på at han brukte melodier som «ellers af mange siungis med forfængelig Ord». Begrunnelsen var at «Jeg haver der med vildt giort de velklingende og behagelige Melodier saa meget meere himmelske, oc dit Sind ... dismeere andægtigt» (Sibbersen 1931 s.12). Petter Dass nevner ikke dette problemet. Så vi vet ikke hva han tenkte.

I hanskriptet fra 1705 oppgis at «Sangen om Det femte bud» synges til melodien «Bedrøvelig Er at beklage» (Haarberg 1977). Dette er en melodi som ikke finnes noen andre steder hos Petter Dass som melodihenvi- sning. Denne sangen ble trykt og utgitt i 1724. Den gang var det «En Ny Aandelig Vise». Tyve år tidligere ble den brukt som melodihenvi- sning. Den må altså ha vært kjent og utbredt allerede i 1705.

Jeg har ikke funnet denne melodien noe sted.¹⁵ Men tonen til denne visa har vært eldre. På trykket står det at den «Siunges under den bekjendte Melodie: *Hvad kand jeg meer end mig beklage*». Heller ikke denne melodien finnes omtalt hos Schiørring.¹⁶ Vi vet ikke hvilken melodi dette har vært, men den har vært «bekjendt».

«En Ny Aandelig Vise», «Bedrøveligt er at beklage», ble trykt i 1724. Dansk Folkemindesamling Z, 336/860.

15. Dansk folkeminnesamling har ikke melodien. Den finnes heller ikke i Norsk folkemusikk-samling, Oslo. Melodien finnes ikke omtalt i verket *Det 16. og 17. århundres verdslige danske visesang* (Schiørring 1950).

16. Eller ved Norsk folkemusikksamling.

Vi vet ikke hvilken melodi Petter Dass sjøl hadde i tankene, men folketradisjonen ser ut til å ha vært samstemt i hvilken tone det var. Det kan altså ha vært denne tonen Petter Dass brukte. Han benyttet trolig en verdslig tone som var godt kjent, og som derved må ha levd på folkemunne en stund.

Konklusjon

Jeg har i denne artikkelen prøvd å undersøke hva man kan finne gjennom analyse av samtlige kjente melodivarianter fra hele landet. Ved å se det totale bildet av innsamla melodier, er det mulig å trekke interessante konklusjoner. Catharinus Elling målbar et stikk motsatt syn av dette. «Nu skulde jeg have Lyst til at vide, af hvad Betydning det vilde været, om jeg havde skrevet op alle disse daarlige Former. For det første er vi nu ikke tjent med daarlige Melodier og for det andet: der vilde ikke fra alle disse forskjellige Former være kastet Spor af Lys over den gode Melodi ... Jeg tror den skjønnsomme Læser vil forstaa, at dette Snak om varianternes betydning for Folkemelodiernes Vedkommende kunde man spare sig. Det er muligt, man finder en tilfredsstillelse i ved denslags Hokusfokus at give sig et Skin af Videnskabelighed» (Elling 1922 s. 146f). Synspunktet som er ganske usaklig, støttes neppe av noen i våre dager.

De fleste melodinedtegnelsene av Femte Bud-sangen stammer fra 1900-tallet. Den eldste nedtegnelsen av melodien er fra ca 1870. Er det mulig å følge melodien lenger bakover i tid? Det første man merker seg, er at folketradisjonen har vært temmelig samstemt i hvilken melodi som ble brukt til Femte Bud-sangen.

Salmen «Gjør godt» kom i 1869 og er skapt fra noen vers på Femte Bud-sangen, men med en helt annen melodi. Folketradisjonen har likevel gjerne brukt Femte Bud-melodien, og altså holdt på den melodien som var benyttet til Petter Dass-salmen.

Fenstadvisa stammer fra 1820-tallet. Visa har vært kjent over hele landet, og det er i stor grad den samme tonen som brukes i ulike variasjoner. Vi vet ikke hvilken tone Fenstad sjøl tenkte på. Men folketradisjonen har vært

ganske samstemt i tonevalget over hele landet, at melodien var Femte Bud-melodien.

Fra ca. 1870 stammer Ishavsvisa med Fenstadvisa som melodihenvisning. Opptaket hundre år etter viser at melodien oppfattes som i resten av landet, som Femte bud-melodien. Melodihenvisning til både Fenstadvisa og Femte Bud-sangen finnes på flere visetrykk gjennom 1800-tallet. Alt tyder på at dette var oppfattet som samme melodi, og at det er Femte Bud-melodien som er tenkt på hele tida.

Fra midten av 1700-tallet stammer både Sangervisa og Merravisa som bruker fjernere varianter av den samme melodien. Melodiopptak er gjort 200 år seinere. Melodiene ble da presentert som «gamle melodier, folketoner». De ble altså på 1900-tallet oppfattet som melodier som hadde levd en lang stund i miljøet.

Fra ca. 1740 stammer Birthe-sangen som bruker en variant av Femte Bud-melodien. Opptaket av sangen er gjort 250 år seinere og gjør det vanskelig å vite om dette er den originale melodien. Men for det første har folketradisjonen holdt på at tonen som Birthe brukte, skal ha vært en salmetone. For det andre tror jeg at det å bruke Femte Bud-melodien var et bevisst valg av Birthe. Så det er meget mulig at det var denne melodien Birthe sjøl kjente og brukte.

Catharinus Elling karakteriserer Femte Bud-melodien slik: «.. hele 3 fra Nordland¹⁷ ... Hvorvidt nogen af de 3 gaar tilbage til den Tone Dass tænker paa, er jo ikke godt at vide; de har imidlertid alle 3 et gammel, ærværdigt folkelig Præg» (Elling 1927 s. 35).

Vi kan ikke vite hvilken tone Petter Dass brukte til sangen. Men folketradisjonen viser en sammenhengende bruk av Femte bud-melodien gjennom flere hundre år. Det er store ulikheter mellom mange av variantene. Det kan ses som et argument for at melodien har levd lenge i den muntlige tradisjonen og kan tyde på høg alder.

Det er altså mulig å anta at den melodien som er behandlet i denne artikkelen, virkelig er den melodien som Petter Dass hadde i tankene når han skreiv sangen om det femte bud. O.M. Sandvik tror også at det er

17. Han sikter nok til opptegnelsen av O.T. Olsen og sine egne to. Alle tre er varianter av den samme tonen.

mulig å spore originalmelodier: «Er det mulig idag å finne spor av dikterens originalmelodier? Jo, det synes virkelig å være så»¹⁸ (Sandvik 1960 s. 13).

Petter Dass-sangen stammer fra 1690-tallet. Det er grunn til å anta at melodien han brukte, var en gammel, verdslig tone som kan ha vært godt kjent. Det betyr at melodien må ha eldre røtter. Hvor langt tilbake i tid melodien strekker seg, vet vi ikke. Men hvis det har vært en forholdsvis kjent melodi på slutten av 1600-tallet, er det rimelig å tenke tilbake til tidlig 1600-tall, og gjerne enda eldre.

Vi står overfor en gammel, norsk melodi som har vært i folkelig bruk og tiltalt mennesker gjennom flere århundrer, og som fortsatt evner å tiltale oss i våre dager.

Opptak av melodiene i denne artikkelen kan høres på: <http://uit.no/folkemusikk>

Litteratur

Andersens Forlag, 1880: *Aandelig harpe*. Horten.

Berge, Rikard, 1973: *Vinje og Rauland I*.

Blom Svendsen, H., 1933: *Norsk salmesang II. Landstad og Hauge*. Bergen.

Brecken, Thomas (red.), 1897: *Tornebusken. En samling af kristelige Sange*.

Minneapolis.

Breitendich, F.C., 1764: *Choral-Bog 1764*. Faksimileutgave, København 1970.

Bræin, Edvard, 1980: *Folkemusikk fra Nordmøre*. Norsk musikkforlag.

Bræin, Ola & Sommerro, Henning, 1990: «*Nu rinner solen opp*». *Folkemusikk fra Edvard Bræins etterlatte samlinger*. Norsk musikkforlag.

Den luthersk-læstadianske Menighet, 1977: *Vekter-ropet*. Tromsø.

Den læstadianske menighet i Hammerfest, 1919: *Aandelig Sangbok*. Hammerfest.

Dillan, Helge, 1982: *Folkemusikk i Trøndelag*. Band V.

18. Når derimot Sandvik skriver om Petter Dass at "Melodiene han bruker, tilhører ... en ny tid" (Sandvik 1960), synes dette ikke å være riktig for denne melodien. Femte bud-melodien synes å være en gammel melodi.

- Dybdahl, Audun, 1985: *Jens Fenstad – falskmynter på sin hals*. Nidaros forlag.
- Elling, Catharinus, 1909: Petter Dass og folkemelodien. *Maal og minne*, Oslo.
- Elling, Catharinus, 1922: *Norsk folkemusik*. Kristiania.
- Elling, Catharinus, 1927: *Vore religiøse folketoner*. Oslo.
- Esbensen, Andreas (red.), 1977: *Vekterropet*.
- Fet, Jostein, 1955: *Lesande bønder*. Oslo.
- Fuglestad, J., Hemsing B.I., Ranheim I., Skarstad G., 1995: *Anna. Tradisjonsong frå Valdres*. Fagernes.
- Gaukstad, Øystein, 1973: *Toner fra Valdres*. Valdres bygdeboks forlag.
- Gaukstad, Øystein (red), 1982: *Ole Tobias Olsen. Folketonar frå Nordland*.
- Graff, Ola, 2005: *Av det raudaste gull. Tradisjonsmusikk i nord*. Stamsund.
- Hall, Birger, 1890: *Kirkeklokken: aandelige sange*. Kristiania.
- Hansen, Ivar Roger, 1986: *Sangeren fra Alstahaug. Om musikalske sider ved Petter Dass sin diktning*. Hovedoppgave i musikk, høsten 1986, Musikkvitenskapelig Institutt, Universitetet i Trondheim.
- Heggelund, K., Apenes I., 1980: *Petter Dass samlede verker*. Oslo.
- Hauge, A., 1876: *Psalmebog for Kirke og Hus*. Christiania.
- Haugli, Vidkun, 1990: *Målselv bygdebok. Bind III*. Målselv kommune.
- Heggelund, Kjell & Apenes, Sverre (red), 1980: *Petter Dass samlede verker*. Oslo.
- Hermundstad, Knut, 1955: *I kveldseta*. Oslo.
- Hernes, Asbjørn, 1952: *Impuls og tradisjon i norsk musikk 1500-1800*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademiet i Oslo.
- Hoff, Erik, 1878: *Melodibog til samtlige autoriserede Salmebøger*. Kristiania.
- Haarberg, Jon, 1997: «Siungis under sin egen Melodie». Katekismesanger, filologi og parodi. *Hymnologiske Meddelelser* nr. 26, 1997.
- Haarberg, Jon, 2013: *Petter Dass: Katekismesanger. Tekstkritisk utgave*.
- Haavik, Å., Hovland E., Lammetun J., Øien A. (red), 1985: *Norsk Koralbok*.
- Jensen, Gustav: M.B., 1924: *Landstads kirkesalmebok. Revidert og forøket*.
- Kingo, Thomas, 1736: *Den Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog*. København.
- Kristne menigheter, 1993: *Det gamle Vekter-rop*.

- Lagström, Hugo, 1928: *Sångbok för svenska flottan*. Stockholm.
- Landstad, M.B., 1869: *Kirkesalmebog*.
- Langeland, Ole (red.), 1895: *Sannheds Røst: utvalgte salmer og sanger*. Kristiania.
- Lindeman, Ludv. M., 1877: *Norske folketoner med underlagt Tekst til Petter Dass*. Kristiania.
- Lindeman, Ludv. M., 1877: *Koralbog til Landstads Salmebog*. Kristiania.
- Lindeman, Ludv. M., 2003: *Norske folkeviser og religiøse folketoner. 2: Noter*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Læstadianske menighet, Den, 1950: *Aandelig sangbok*. Hammerfest. *Melodibok. For sangboken «Det gamle Vekter-rop og et utvalg melodier fra Gamle Landstads salmebok.»* Birtavarre 2000.
- Norske Misjonsselskap, Det (red), 1987: *Melodiboken*.
- Musum, Einar, 1931: *Verdalsboka*.
- Myhreboe, H.J., 1879: *Kjernen: en Salmebog til Guds Ære*. Kristiania.
- Olsen, Edvard (red.), 1900: *Evangelistens toner: udvalgte Sange og Salmer*. Bergen.
- Holter, S.W., Grøm, R., Øystese, V.B., 2011-2018: *Nytt norsk salmeleksikon* Trondheim.
- Paulsen, K., Mikalsen K.A. (red), 2001: *Melodier for Vekter-ropet*. Alta.
- Raadal, Anders Nilsen, 1880: *Den aandelige Røst. En Samling af Sange*. Sarpsborg.
- Rynning, P.E., 1954: *Salmediktingi i Noreg*. Oslo.
- Rø, Mads Andreas Ingebrigtsøn, 1862: *Aandelig Visebog eller Kristelige Sange*. Samlede og udgivne af. Femte forøgede udgave. Christiansund.
- Salmelid, Tobias (red), 1997: *Lundes sang- og salmeleksikon*.
- Sandvik, Ole M. (red), 1926: *Koralbok for den norske kirke*.
- Sandvik, Ole M., 1943: *Østerdalsmusikken*. Oslo.
- Sandvik, Ole M., 1960: *Norske religiøse folketoner I*. Oslo.
- Schiørring, Nils, 1950: *Det 16. og 17. århundres verdslige danske visesang*. København.
- Sibbersen, A.E. (utg.), 1931: *Thomas Kongos Aandelige Siunge-Koor*.
- Skaar, J.N., 1879-80: *Norsk salmehistorie*. Bergen.
- Thomissøn, Hans, 1569: *Den danske Psalmebog*. Kiøbenhaffn.

Urdal, M. (forl.), 1875: *Vise om de 17 Mands ulykkelige Overvintring i Isfjorden og Skipper Matillas og hans Koks sørgelige Endelig i Grey-Huk paa Spitsbergen.* Tromsø.
Vuoinalaš Lavllagak. Oslo 1955.